

BIJ DE TWEEHONDERDSTE VERJAARDAG VAN EDMOND DE COUSSEMAKER (1805-1876)

Solange de Coussemaker-van Robais

Edmond de Coussemaker, musicoloog, historicus, volkskundige en erudiet werd geboren in 1805, zoals het Eerste Keizerrijk. Dit jaar wordt dus zijn tweehonderdste verjaardag gevierd.

Het is niet eenvoudig om de persoonlijkheid van deze man, afstammeling van een reeks Vlaamse schepenen en geboren in de Franse grensgemeente Belle (Bailleul), op te roepen. Een achternicht van De Coussemaker bereidt op dit ogenblik aan de Sorbonne een doctoraatsstudie voor. Deze studie wordt begeleid door Jean-Pierre Chaline, auteur van een boek over geleerde genootschappen.¹ Dankzij haar Frans-Belgische familiebanden, heeft ze bij afstammelingen van Edmond de Coussemaker een deel van het archief van haar voorouder teruggevonden met name bij de achterachterkleinkinderen van Rachel de Meester, dochter van Edmond de Coussemaker en door haar huwelijk Belgische geworden. Verschillende onder hen hebben tijdens een familiereünie aanvaard aan deze studie mee te werken.

In dit artikel worden de persoon van Edmond de Coussemaker, zijn familie en zijn vorming belicht. Daarnaast worden de verschillende facetten van zijn werk vergeleken, waarbij zijn vermogen wordt aangetoond om gelijktijdig verschillende zaken te onderzoeken en om werken van grote omvang tot een goed einde

254

IL Y A 200 ANS NAQUIT EDMOND DE COUSSEMAKER (1805-1876)

Solange de Coussemaker-van Robais

Edmond de Coussemaker, musicologue, historien, folkloriste, érudit, né en 1805, comme le Premier Empire, va être fêté pour son bicentenaire.

Evoquer la personnalité de cet homme, descendant d'une longue lignée d'échevins flamands, né à Bailleul, ville frontière, française, détruite en 1918, n'est pas chose aisée. Une recherche en vue d'un doctorat est en cours, réalisée par une petite nièce française du fondateur du Comité flamand de France, sous la direction d'un professeur de la Sorbonne, Jean-Pierre Chaline, auteur d'un livre sur les sociétés savantes.¹ S'appuyant sur une culture familiale franco-belge, elle a retrouvé une partie des archives de son parent chez les descendants d'Edmond de Coussemaker, arrière-arrière petits-enfants de sa fille Rachel de Meester, devenue belge par mariage. Plusieurs d'entre eux, réunis dans une association familiale, ont accepté de collaborer avec elle.

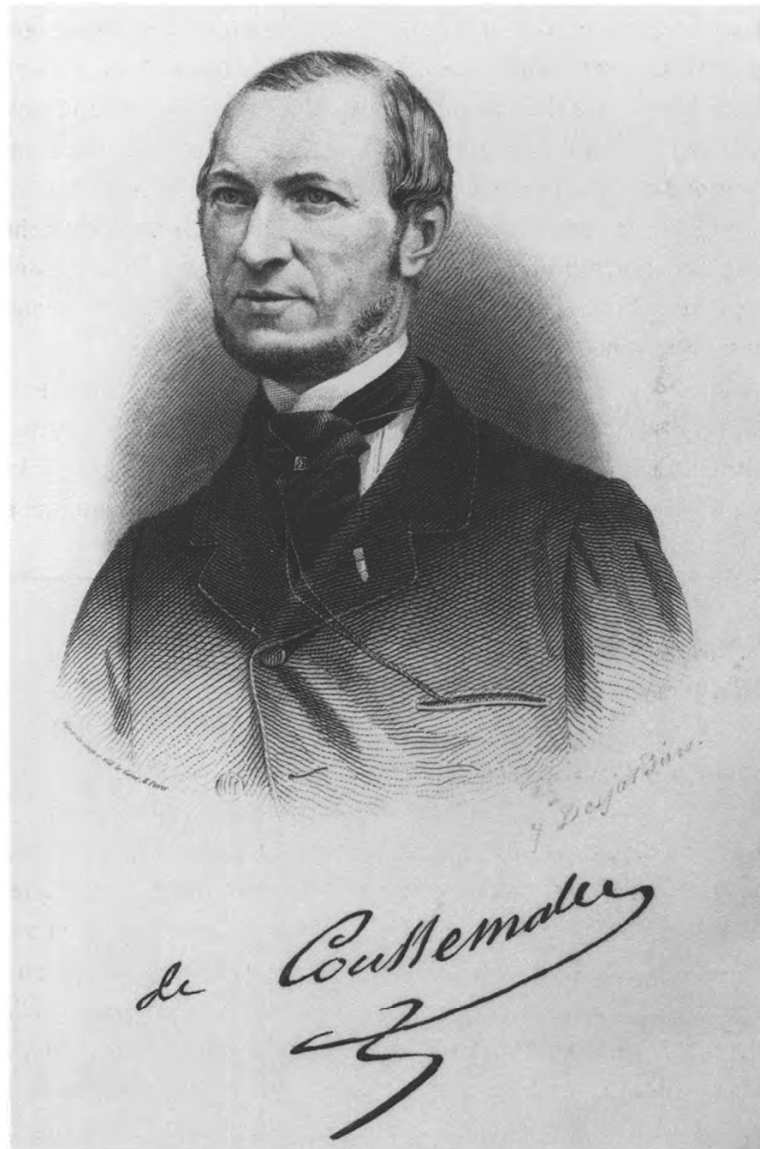
Cet article étudie successivement l'homme, sa famille et sa formation; les différentes facettes de son œuvre seront ensuite mises en parallèle, montrant sa grande capacité à embrasser plusieurs domaines de la connaissance en même temps et à mener à bien des travaux d'envergure, dans les domaines aussi variés que la musique du Moyen Âge, l'histoire de la Flandre, l'histoire religieuse et la musique populaire.

te brengen en dat in heel uiteenlopende domeinen zoals de middeleeuwse muziek, de geschiedenis van Vlaanderen, religieuze geschiedenis en volksmuziek.

Zijn familie, zijn opleiding en zijn persoonlijkheid

Edmond de Coussemaker stamde uit een voorname familie² uit Belle (Bailleul). Ze telde verschillende schepenen (wethouders) en magistraten³ onder haar leden, zoals zijn twee grootvaders, François-Ignace de Coussemaker et Louis-Robert Joets de Metershof en zijn vader, Charles-Romain-Stanislas (1775-1849).

**Edmond de Coussemaker
(1805-1876)**

255

Sa famille sa formation et sa personnalité.

«Edmond de Coussemaker est l'homme d'une lignée»² patricienne. Sa famille est bailleuloise et compte parmi ses membres de très nombreux échevins et magistrats³, parmi lesquels ses deux grand-pères, François-Ignace de Coussemaker et Louis-Robert Joets de Metershof et son père, Charles-Romain-Stanislas (1775-1849).

Il fait partie de ces hommes qui, par tradition familiale plus que par mode, a pris la direction du Droit. Fils d'un père à la fois médecin et magistrat, il suit lui aussi

Hij was iemand die eerder omwille van de familietraditie rechten ging studeren. Zoon van een vader die rechten en geneeskunde studeerde, volgde ook hij een dubbele opleiding: een juridische en een muzikale. Hij doet zijn studies in Dowaai (Douai) en Parijs. Het Vlaamse dialect heeft hij, zoals alle kinderen van zijn milieu, geleerd in Belle (Bailleul), maar zijn studies zal hij in het Frans doen.

In 1831 haalt hij een licentiediploma in de rechten. Met meer diploma's dan de gemiddelde geletterde uit de provincie in Frankrijk heeft hij een grondige culturele bagage. Ook zijn muzikale opleiding wordt goed verzorgd. Dankzij de steun van twee ooms van moederskant, Louis de Bacquencourt en Winoc-Marie Lenglé de Westover beiden goed geïntroduceerd aan het Hof, is hij thuis in de salons van de Restauratie, waar hij de hele Parijse muziek- en kunstscène ontmoet. Hij geniet een uitstekende vorming. Hij oefent zang met Pellegrini, die de opera's van Rossini in Frankrijk creëerde en samenspel met Jérôme Payer en Reicha. Hij componeert dan enkele liefdesliederen en dansen voor de Parijse avonden, geïnspireerd door Bellini, Rossini en Berlioz. Er zijn van zijn werk weinig sporen overgebleven. Misschien kunnen de recent weergevonden familiearchieven hier een nieuw licht op werpen.

Hij deed zijn stage als advocaat in Dowaai (Douai). Dat was in die periode het muzikale centrum van Noord-Frankrijk. Hij studeerde er ook contrapunt onder de leiding van Victor Lefebvre. Hij zou de regio niet meer verlaten en was magistraat in verschillende steden van Frans-Vlaanderen.

In 1836 trouwde hij met Marie-Joséphine-Uranie Mignard de la Moullière, afkomstig uit Bourbourg. Ze hadden vier kinderen, waaronder twee meisjes die de

une double formation, juridique et musicale. Son père avait fait ses études à Louvain et à Leyde, lui les fait à Douai et Paris. S'il a appris le flamand à Bailleul, comme tous les enfants de son milieu, c'est en français qu'il fera ses études.

Plus diplômé que la moyenne des érudits de province français de cette époque, il obtient une licence en Droit en 1831, dépassant ainsi largement le stade du vernis culturel. Sa formation musicale est poussée. Grâce à l'appui de deux oncles maternels introduits à la Cour, Louis de Bacquencourt et Winoc-Marie Lenglé de Westover, il est introduit dans les salons de la Restauration, y croise le tout-Paris des arts et de la musique. Il bénéficie d'une excellente formation, s'entraînant au chant avec Pellegrini, créateur en France des opéras de Rossini, et à l'harmonie avec Jérôme Payer et Reicha. Il compose alors quelques romances et quadrilles pour les soirées parisiennes, inspirées par Bellini, Rossini et Berlioz. Peu de traces de ses travaux, peut être plus intéressants qu'il n'y paraît, ont été retrouvées; peut-être les archives familiales récemment identifiées apporteront-elles des révélations inédites.

De retour à Douai, à l'époque centre musical du nord de la France, pour y effectuer son stage d'avocat, tout en étudiant en parallèle le contre-point, sous la direction de Victor Lefebvre, il ne quittera plus sa région et y exercera sa profession de magistrat dans les différentes villes de la Flandre française.

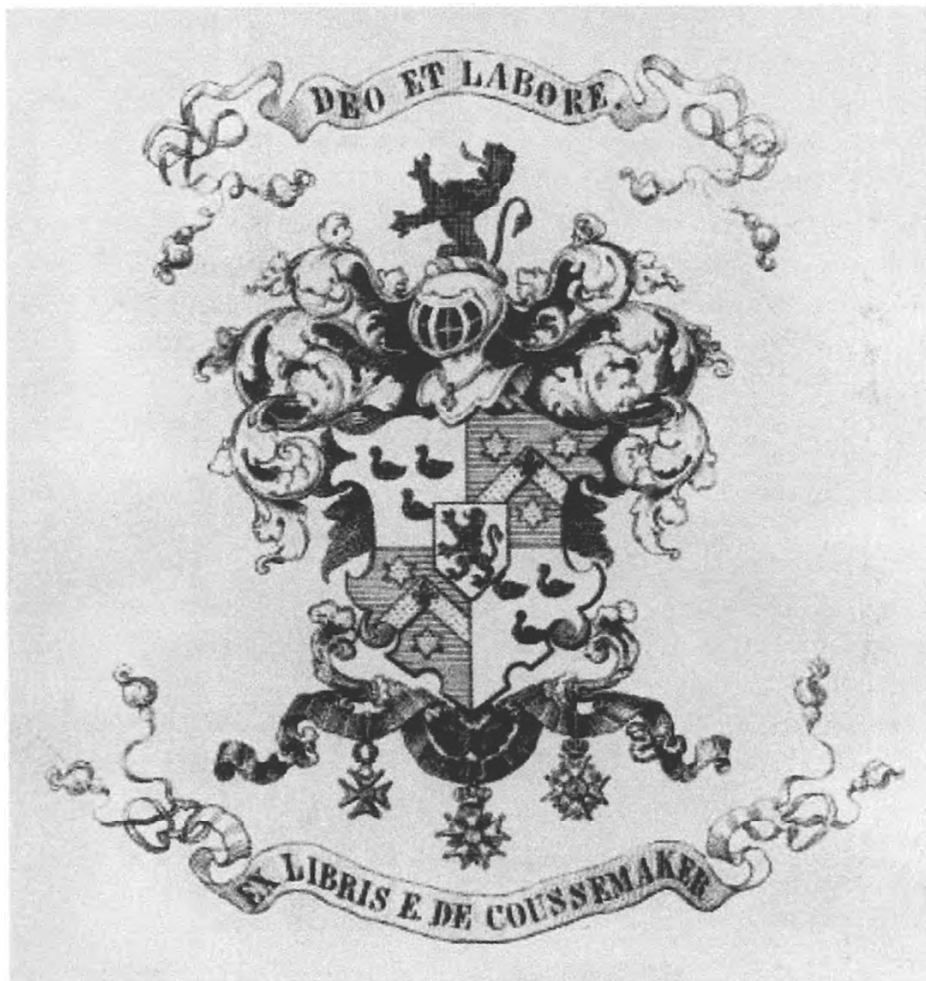
Il épouse en 1836 Marie-Joséphine-Uranie Mignard de la Moullière, originaire de Bourbourg. Ils auront quatre enfants, dont deux filles parvenues à l'âge adulte (la Française Lilia de Richoufftz née en 1837 et la Belge Rachel de Meester née en 1841) et de nombreux petit-enfants en France et en Belgique.

volwassen leeftijd bereikten: Lilia de Richoufftz, (°1837) en Rachel de Meester (°1841) die door haar huwelijk de Belgische nationaliteit kreeg. Ze kregen ook verschillende kleinkinderen, met de Franse en de Belgische nationaliteit.

Edmond de Coussemaker heeft het profiel van een geleerde uit de provincie. Beschikkend over meerdere bekwaamheden en gevormd in Parijs, heeft hij altijd een beroepsactiviteit bewaard. Zijn persoonlijkheid is slechts te verklaren vanuit zijn nauwe verbondenheid met zijn land: Frankrijk en zijn kleine vaderland Vlaanderen, waar hij verschillende politieke mandaten uitoefende. Maar zijn betekenis was ruimer dan dat. Weinig geleerde mensen uit de provincie combineerden zoveel verschillende kwaliteiten. Hij was componist, musico-

Ex-Libris van Edmond
de Coussemaker

Ex Libris d'Edmond
de Coussemaker

257

Edmond de Coussemaker a bien le profil de l'érudit de province. Doté de ce qu'on appelle aujourd'hui une double compétence, qui va se transformer en multicompetences, et formé à Paris, il conservera toujours une activité professionnelle. Sa personnalité ne peut se comprendre sans son attachement viscéral à son pays, la France et sa petite patrie, la Flandre, dans laquelle il exercera divers mandats politiques.

Il a en même temps une dimension bien plus large; peu d'érudits de province, en effet, cumulaient en même temps les qualités de compositeur, musicologue (de renommée internationale), historien, ayant la capacité d'embrasser, avec un certain talent, plusieurs domaines de la connaissance en même temps, portant son regard sur toute l'Europe, avec une prédilection pour sa partie germanique.

loog met een internationale reputatie, historicus. Hij had het talent om verschillende intellectuele bekwaamheden op hetzelfde ogenblik in zich te verenigen. Hij hield daarbij de blik op heel Europa, maar hij had toch een voorliefde voor zijn Germaanse vaderland.

Zijn activiteiten en werken

Het is niet makkelijk om op een overzichtelijke manier een dergelijke grote reeks activiteiten, opzoekingen en geschriften voor te stellen, uitgevoerd tussen 1830, het begin van de Julimonarchie, tot aan het begin van de Derde Republiek in 1876.

In de eerste helft van de 19de eeuw zijn de Duitse studiemethodes meer in de mode, dan die van de omringende landen. Ze beïnvloeden geleerden zoals historici, voornamelijk in Vlaanderen. Voor zijn musicologisch werk⁴, zijn religieus werk⁵ en zijn andere werken gaat hij tekstkritische methodes toepassen.

Deze zorg om het geschreven en het gesproken erfgoed in Vlaanderen te bewaren ligt in 1853 aan de basis van de oprichting in Duinkerke van het Comité flamand de France. Dit is een van zijn levenswerken. Dit genootschap zal hij gedurende drieëntwintig jaar voorzitten. De publicatie van *Chants populaires des Flamands de France*, in 1856 in Gent uitgegeven en vijf keer herdrukt, zorgde ervoor dat zijn naam niet in de nevelen van de tijd verdween. Zijn eerste zorg ging uit naar het Vlaams, de taal van het volk die hij met veel respect bestudeerde. Hier komt zijn talent ten volle tot zijn recht. Hij vertrekt van orale bronnen en verzamelt melodieën zoals ze in de dorpen worden gezongen. Daarbij maakt hij ge-

Ses activités et ses travaux

Il n'est pas aisé de présenter de façon synthétique une telle somme d'activités, de recherches, d'écrits, effectués entre 1830, au début de la Monarchie de Juillet, jusqu'en 1876, au début de la Troisième République.

Dans la première moitié du XIXe siècle, les méthodes d'érudition allemande sont en avance sur celles des pays voisins. Elles influencent les érudits et les historiens, particulièrement les Flamands. Il participe à ce mouvement de recension des sources écrites, pour ses travaux musicologiques⁴, ses œuvres religieuses⁵, et pour ses autres travaux.

Ce souci de conservation du patrimoine écrit et oral de Flandre est à l'origine de la création, à Dunkerque, en 1853, du Comité flamand de France, une des grandes œuvres de sa vie, société savante qu'il présidera pendant vingt-trois ans. La recension des «Chants populaires des Flamands de France», publiés en 1856, édités à Gand, réédités cinq fois, lui évitera de tomber dans l'oubli. Son souci premier est la langue flamande et le respect de l'expression du peuple. Cette fois il pousse plus loin son talent; il part de sources purement orales. Il recueille les airs tels qu'ils se chantent dans les villages, utilisant ses compétences musicales, mais laissant de côté ses principes harmoniques.

De nouvelles facettes de cette personnalité hors du commun ne vont pas manquer d'apparaître aux nouveaux chercheurs du XXIe siècle, associant pour la première fois des membres de sa famille, des deux côtés de la frontière.

bruik van zijn muzikale vorming, maar laat hij de gangbare principes in verband met harmonie achterwege.

Nieuwe facetten van deze buitengewone persoonlijkheid zullen in de toekomst zekeraan het licht komen, wanneer nieuwe onderzoekers voor de eerste keer de nazaten van de Coussemaker, aan beide zijden van de grens, zullen samenbrengen.

NOTEN

- ¹ CHALINE, Jean-Pierre, *Les sociétés savantes aux XIXe et XXe siècles*, Paris, CTHS, 1998.
- ² DETREZ, Lucien, "Notre fondateur Edmond de Coussemaker (1805-1876)" in *Annales du Comité flamand de France*, 1954, deel XLV, p. 308.
- ³ Zij maken deel uit van de ingewikkelde familieverbanden waartoe ook de vader van Marguerite Yourcenar behoort. Ook zij stamt dus uit een familie van schepenen (wethouders) uit Belle (Bailleul).
- ⁴ "Mémoire sur Hucbald et sur ses traités de musique suivi de re-

cherches sur la notation et sur les instruments de musique", gepubliceerd in de *Mémoires de la Société centrale d'agriculture, sciences et arts de Douai*, 1839-1940 en zijn muziekgeschiedenis: *Scriptores de musica medii aevi*, 1864, 1867, 1869 et 1876.

- ⁵ *Troubles religieux en Flandre maritime au XVIe siècle*, gepubliceerd tussen 1871 en 1876.

(Uit het Frans vertaald door
Dirk van Assche)

NOTES

- ¹ CHALINE, Jean-Pierre, *Les sociétés savantes aux XIXe et XXe siècles*, Paris, CTHS, 1998.
- ² DETREZ, Lucien, «Notre fondateur Edmond de Coussemaker (1805-1876)» in *Annales du Comité flamand de France*, 1954, tome XLV, p. 308.
- ³ Ils font partie de l'enchevêtrement de familles qui constitue la lignée paternelle de Marguerite Yourcenar, descendante, elle aussi des échevins de Bailleul.
- ⁴ Son «Mémoire sur Hucbald et sur ses traités de musique suivi de recherches sur la notation et sur les instruments de musique» publié dans les *Mémoires de la Société centrale d'agriculture, sciences et arts de Douai*, 1839-1940 et son histoire de la musique:

Scriptores de musica medii aevi, 1864, 1867, 1869 et 1876.

- ⁵ Ses *Troubles religieux en Flandre maritime au XVIe siècle*, publiés entre 1871 et 1876.